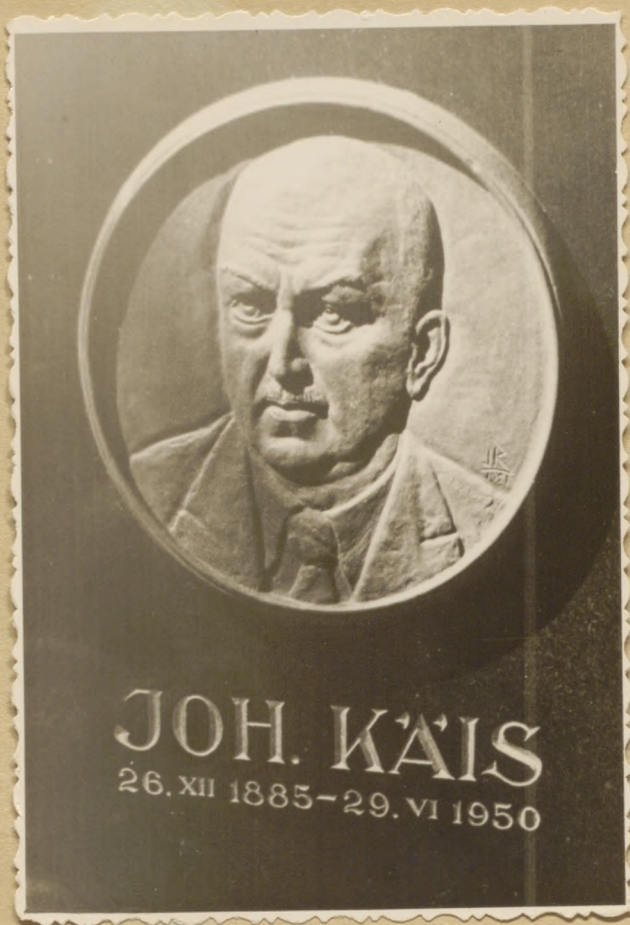

PEDAAGOGIKA
ARHIIVMUSEUM
FOND K 3096

Johannes Käisist ja tema elutööst

(1885 - 1950)

Märkus: Käesolev on ette kantud seminariperelaste kokkutuleku
pühul 17. augustil 1958.a. Rosmal, J.Käisi sünnikohas.

1. Sissejuhatav üldhinnang

Siin viibime Johannes Käisi, meie, Võru seminari kasvandike
"vaimse isa" ja esileulatava Eesti koolimehe, suurte võimetega orga-
nisaatori ja töömehe ning suure, ennastsalgava ja mitmekesise ande-
ga võitlusmehe sünnikohas. Tema sünnist on möödunud juba 72 aastat.
8 aastat juba katab kodukoha muld tema põrmu Põlva kalmistul.

28 aastat (~~ümbekirjutamise hetkel juba 33 aastat !~~) on juba möö-
dunud ka Võru seminari sulgemisest ning 18 aastat isegi juba sellest
ajast, mil viimati meie seminaripere Võrus koos käis. (Märkus: pärast
1958.a. koosviibimist toimus teine pärasttsõjaaegne kokkutulek, samu-
ti Võrus ja Põlvas 13. ja 14. aug. 1961.a. Sellest järgmine on kavas
1964.a. suvel; peale selle on olnud väiksemaid kokkutulekuid Tallin-
nas ja mujal 1962., 1963.a.). Paljud vanad teerajad on rohtu kasvanud
Aeg on kiirel sammul edasi tõtanud ja mõndagi muutnud - meie ümber
ja ka meis enestes.

Nüüd peaks olema juba tekkinud küllalaldased eeldused selleks,
et olnud vastavas ajaperspektiivis kokkuvõtvalt hinnata. Kui me ai-
nult mõndagi olulist ka unustanud poleks, mida kaineks võrdlemiseks
ja iseseisvaks mõtlemiseks vajame. Püüdkem siiski ka siinkohal, kui-
gi mitte põhjalikult, siiski heas tahtes ja ausalt olulisemaid peajoo-
ni Johannes Käisi elust ja elutööst meenutada.

+

Kuigi meie oma rahvakooli ajalugu võime lugeda tagasi ulatuvat
ligikaudu 300 aastat juba hämarduvasse halli minevikku, on meie oma,
meie rahva ja tema esindajate eneste poolt taotletud haridus- ja kul-
tuurielu püüete, seega eeskätt ka meie oma kooli ajalugu hoopis noo-
rem. Aga selleks, et võisid tekkida meie kaasaegsed hariduspüüdlused,
selleks pidi rahva loov mõte idanema juba varemgi. Ja ilma teatavate
hariduslike eeldusteta ei saanud see muidugi võimalik olla. Hiljem ena-
masti nimetuina unustuse hõlma vaibunud ärksamate küla- ja rahvameel-
sete kõsterkoolmeistrite peades ja südames ning igapäevastes võitlus-
püüetes valmistati ette pinda uuema aja külvidele. Ja ikka näis olevat
nõnda, et uusi, edasiviivaid mõtteid tekkis peaaesjalikult seal, kus
kroonulike nõuete ja tardunud reeglite kõrval või ka kiuste tekkis elu

vajadusi lähemalt tundev ja arvestav oma l o o v m ö t e . Ikka oli see, rahvakooli parandada püüdev mõte seotud rahva üldist elujõudu tugevdada tahtva, ühiskondlikku õiglust, poliitilist vabadust ja eeskätt majanduslikku arengut silmas pidavate taotlustega.

Egas ole küll juhus, et meie üldiseltki silmapaistvamad ^{isrased} ühiskonna- ja kultuuritegelased - kirjanikud, heliloojad jt. - oma enamusel ^{on} kas põlvnenud külakoolmeistrite peredest või oli see nende eneste esimeseks või ka jäävaks kutsealaks. Nii-siis, meie kultuuri-põldude raivajad ja külvimehed on enamasti ikka olnud seotud "rahva-valgustaja" vähehellitava, kuid alati seesmist ohvrit nõudva kutsega. Mainigem selle mõttega seoses kunagise Haanja külakoolmeistri ^{Torba} perest põlvnenud Carl Robert Jakobsoni, kelle osatähtsus ka eesti kooli arengus on olnud korvamatu. Ei saa jätta samuti esile tõstmata ka Himmas-te koolmeistrite "Hurda Andö" ja tema poja Joosepi järglase Jakob Hurda selgesihhilisi taotlusi ja võitlust emakeelse eesti rahvakooli eest. Meenutagem veel ka Juhan Kunderi, Jakob Tamme jt. osa ning lisagem neile loendamatu rivi teisi eesti rahvavalgustajaid-kirjamehi, kes on saanud tuntuiks, ja kujutlegem neile lisaks veel need tuhanded, need unustatud kordsed tulenäitajad paljude rohtunud nimetute kääbaste varjust, kes nii või teisiti on põlenud oma otsivas hinges ning kes inimpõlvede jooksul on külvanud uue aja seemet kui tulisäde-meid rahva sekka.

Kui käesoleva sajandi teisel-kolmandal kümnendil meie rahva üldine ajalooline areng oli pööranud esile sootuks uue lehekülje, kus juures ka väikesed rahvad võisid hakata oma elu ja haridusolusid ise ja iseseisvalt korraldama, siis oli juba toimunud vähemalt kahe sugupõlve eelõitsemine ja viljade küpsemine. Ning sellelt pinnaselt ja tänu sellele võisidki ^{järelda} tõusu töötama uue generatsiooni elujõulised võr-sed. Juba võis esile tekkida neid, kes suutsid õigesti kaasaja oludes -vajadustes orienteeruda ning ka uusi, senisest paremaid ning julgemeid taotlusi ja teid rajama hakata ning neid ka põhjendada ja nende eest argumenteerida, vajalikke jõudusid nende taotluste elluviimiseks mobiliseerida, töösse rakendada. Ka rahva hulgas leidis juba rohkem vajalikke eeldusi kaasaja nõuete mõistmiseks ja omaksvõtmiseks.

Kui ajavahemikul 1920 - 1940 toimus meil Eestis midagi progressiivset, siis ei saa küll keegi salata, et see toimus eeskätt kooliõpetuse täiustamise ja koolikorralduse alal. Ja noiks progressiivseteks jõududeks olid kahtlemata jälle meie rahvakoolide õpetajad, kes olid juba ka organiseerunud oma õpetajateorganisatsioonide (kooliõpetajate seltside ja liitude) ümber.

Just sellelt pinnalt, terve rea eesrindlike ja tulihingeliste koolimeeste (mainigem Jüri Annussoni, Ernst Martinson-Murdmaad jt.) töö ja võitluse viljana valmis ka uus kooliseadus, mis pani aluse 6-klassilisele kohustuslikule emakeelsele algkoolile + 2-klassiline täienduskool neile, kes pärast algkooli lõpetamist edasi õppima ei läinud. / Seega oleks soodsa arenemise tingimustes tähendanud see meil juba tol ajal 8-klassilise koolikohustuse elluviimist. /

Pandi alus ühtluskooli põhimõttele, asuti korraldama uusi õppekavu ning otsima aluseid metoodiliselt õigema ja otstarbekama õpetuse ja kasvatusüsteemi elluviimiseks.

Muidugi ei ole õige ühendada seda kõike ainult Joh. Käisi nimega. Kuid siiski ei saa keegi salata, et just tema kujunes meil selleks keskseks isiksuseks, kes vähemalt 20 aasta vältel (1920-1940) kasutas kõige mitmekesisemaid teid ja avaldusvorme selleks, eriti meie alghariduse arendamise osas, et rajada uusi, tervemaid aluseid koolitöö didaktilis-metoodiliseks täiustamiseks ja õpetajaskonna teadlikuks aktiveerimiseks.

Järgnevas heitkem põgus pilk Johannes Käisi eluteele ja -tööle. / Viidakem siinkohal põhjendatud vajadusele selle teema süvenenumaks ja põhjalikumaks uurimiseks ja ka kõigi olevate lünkade täitmiseks, sel eesmärgil vajalike materjalide kogumiseks. Olgu ses ulatuslikus töös eeskätt kõigil meil, end. Võru seminari kasvandikel, teha hinnatav osa, olgu see osa kas või pisikegi. Vähemalt moraalne kohustus sunnib meid sellele mõtlema, selle nimel tegutsema. /

2. Päritolu

Johannes Käis sündis Põlva lähedasel Rosmal 26. detsembril 1885. a. Ta isa Peeter Käis (1843 - 1923), kes oli pärit samast Põlva lähedalt Mammaste külast ^{Visselt} (talupidaja (-rentniku) Mihkel (teistel andmetel Jakob) Käisi pojana ja oli arvatavasti ka samas köstriks lõpetanud. Peeter Käis asus Rosmale kooliõpetajaks ^{peatselt} juba ^{sealse} ^{oleva} ^{õrdu} ^{õrdu} seal valmis uus koolimaja (a. 1872). See on tüüpiline möödunud sajandist pärinev külakoolimaja: ühes otsas ainuke klassituba kõrvuti koolmeistri eluruumidega, teises otsas aga, üle peaukse kohal maja keskest risti kulgeva koridori avar palveruum, kus peale koolitöö täitis maja teist tol ajal tähtsamat ülesannet rahvale jumalateenistuste korraldamise näol. Ema Liis (1852 - 1926), sündinud Hurt, pärines Himmastest, seega tuntud eesti rahvamehe Jakob Hurda sugulasi. Liis Käis olnud väikest kasvu, elava jutuga, laulu armastav ja töökas inimene. Isa iseloomuomadustena mainitakse suuremat praktilist meelt, teatavat asjalikkust, isegi nõudlikkust. Nagu näeme ühelt Manalt, Joh. Käisi vanemaid nende nooruses kujutavalt fotolt, on Joh. Käis ilmselt pärinud rohkem oma ema

kuju ja näojooni ja küllap ka mõningaid iseloomuomadusi.

/ Joh. Käisi päritolu ja sugulussidemete kohta Hurtade suguvõsaga võiks ära märkida järgmist. "Hurda Andö" (vanem teada olev Himmaste koolmeister, sünd. 1771) poja Jakobi (sünd. 1795) tütar Liis (sünd. 1820) abiellus Joh. Käisi vanaisa Jakob Käisiga ja neil sündis poeg Peeter (Joh. Käisi) isa), kes abiellus meile tuntud Jakob Hurda venna Joosepi (sünd. 1828) tütre Liisiga ja neil oli neli last: Pauline, Eduard, Emma ja Johannes. Seega on Joh. Käis Hurtadega vere-suguluses kahekordse sidemega: oma vanaema ja ema kaudu, kes mõlemad olid sündides Hurdad. Joh. Käisi tädi Leena Pääado (sünd. Hurt) elab kõrges eas - 95-aastasena - veel praegugi Põlva lähedal. Ta on sündinud 22.II 1868.a. ja mäletab hästi Joh. Käisi väikese lapsena Rosma koolitares, kus ^{Siin} ta, ise alles koolilaps, väikest Johannest on süles hoidnud. / *Sündinud 21. III 1965.a. ja maastud Põlva koolitajaks.*

Johannesel oli kaks õde ja üks vend. Õde Pauline abiellus taas kellegi Hurdaga Himmastes ja tema tütreid Linda Hurt-Raudseppa ja Salme Hurt-Kärblast tunneme me oma koolikaaslastena Võru seminarist. Nii et kalduvus pedagoogilise töö vastu on ses suguvõsas juba traditsiooniline. Johannese vanem vend Eduard (1878-1942) jäi pärast isa surma Tromsi talu pidajaks, samas Tromsil (Saerjärve lähedal), kuhu ka J.Käis kui oma päriskoju ikka ja jälle pöördus ning kus ta viimaks ka suri. Praegu elab mainitud kohas kolhoosnikuna Eduard Käisi poeg Karl (sünd. 1914), kelle õde Linda Käis (1908-1949) oli ka meie kooliõde Võrus, töötas õpetajana Petserimaal, abiellus Pirnipuuga, kuid lahkus surma läbi varakult; tema tütar Tiiu (sünd. 1938) pidi ka siirduma pedagoogi kutsealale. Eduardi praegu veel elus olevatest lastest mainigem tüdrit Ainot (sünd. 1913) ja poega Endelit (sünd. 1923). Karl Käisil on üks laps, tütar Aime (sünd. 1942). Joh. Käisi teine õde Emma asus Leotootsiga abielludes Sika külla; tal on kaks tüdrit: Adele ja Meeta.

Vana Rosma koolimaja asub Põlvast Põlvast umbes 2 km kaugusel Võru-Põlva teelt Partsi poole viiva tee ääres, üsna järsu Päkamäe jalamil. Sinna jõame varsti, kui oleme suurteelt kohiseva veskitammi kohalt ära keeranud ja mõnedest Rosma küla majadest möödunud. Maja vasakpoolses otsas, nagu mainitud, asub klassituba oma pikkade koolipinkidega ja mahuka ahjuga kohe ukse kõrval paremal, kui astud koridorist klassi. Klassituba sisesmise külgeina taga asub aga elutuba oma kõrvalruumidega. Seal ^{Siin} ~~asub~~ omal ajal koolmeistri pere, ja see oli ka Johannes Käisi täpsema sünnikohaks. Koolmeistri eluruumidesse pääses kas ^{tiigimise} ~~vahekoja~~ tagumise otsast või maja taga olevast külgmisest uksest. Koolimaja teine ots oma ~~sinna~~ suure ruumiga oli palvemaja.

Kui 1935.a. suvel oli juhus Joh. Käisiga koos Rosmaal viibida, jutustas ta oma sünnimajast ja selle ümbrusest lapsepõlvemälestuste valguses mõndagi huvitavat, mis ta on kokku võtnud ka ^{oma} tema 50. sünnipäe

va puhul samal 1935.a. ilmunud ajakirja "Teadete" erinumbris autobiograafilises kirjutuses "Noorusaastail". Sealt loeme ~~teeme~~ tema lapsepõlvkodu ümbrusest ja loodusest ja sellest, millega ta lapsena oma päevi mööda saatis. Kindlasti jäi sealtpeale idanema tundlikus südames ja hinges sügav loodusearmastus, mis jäi temast lahutamatuks kogu eluajal. Mõndagi jäi terase pilgu tähelepanu alla, kuigi Päkamägi oma kõrge ja järsuküljelise ^{Kõrga} seinaga varjas muu maailma ja taga, isegi Põlva kiriku torni võis näha alles siis, kui üles mäele tõusta. Salapäraselt aga kumisesid kirikukellad, kui pühapäeviti kirikulised Põlva poole voorisid, paljasjalgseil naistel kirikusaapad näpuotsas. Palju huvi pakkus lapsele ka Rosma veski selle ümber alatasa pulbitseva eluga ja veskilistega; põnev oli vaadelda paisust alla langevat vahutavat ja kobrutavat vett. Kodust vähe eemal asus Linnamägi, end. maalinn, ja ahvatles oma nõlvadele uitma, uusi avarusi otsima.

Suviti õitsenud heinamaadele tekkis talvel jäävälju ja siis oli seal mõnus "vissraudadega" uisutada. Leidus muidki meeldejäänud noorusrõõme; näiteks põnevil oodatud jõulude ajal:

"Kui siis tõin Päkamäelt ka väikese kuusekese ja omatehtud küünlad selle okstel põlema süütasin, siis oli jõulurõõmu mitte vähem kui neil lastel, kes iga aasta näevad suurt jõulukuuske hulga küünaldega ja okstel rippuvate kompvekkidega, õunte ja läikivate ilustustega,"

3. Algavad õpingud

Millal lapseea mängud üle läksid kooliõpinguteks, seda ei mäletanud ka Joh. Käis ise hästi, sest et -

"... klassituba elutoa kõrval oli minule teiseks elutoaks ... Hakkasin "vabatahtlikuna" teiste koolilaste keskel istuma ja nendega koos õppima nii noorena (vist 5-6 aastasena), et ei mäletagi õppimise algust."

Oma esimese kodu-kooli õppetingimusi iseloomustab J.Käis muude hulgas järgmiselt:

"Vähe oli õppevahendeid ja noortekohast kirjandust. Nii oli siis ainsaks lugemisvaraks õpperaamat ja mõni teine raamat, mis isa oma kapist andis. Viimastest mäletan väga selgesti Kreutzwaldi "Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on". See raamat oli huvitav."

+

"... Ka andsid lihtsad lookesed Jeesuse elust rikkalikku pinda lapse fantaasiale, mis üldiselt ei leidnud elustust üksluises kooliõpetuses."

J.Käis jutustab lookese sellest, kuidas teda hakanud teised õpilased pilkama sellepärast, et ta Jeesuse imetegude ümberjutustamisel ei tarvitanud nõutud raamatulisi sõnu "viis leiba", vaid ütles, nagu igapäev räägiti: "viis pätsi". Selline kaasõpilaste naermine tundus muidugi väga ülekohtusena

Mõnesuguseks vahelduseks ja fantaasia allikaks oli Põlva kirik, kus vahetevahel käidi ja kus poisike teraselt jälgis kõike seal toimuvat. Eriti jäi meelde kellamehe kui enese tähtsust tundva "ameti-mehe" tegevus, mida poiss hiljem siis koduski matkida püüdis. -

"Kodus läksin palvetuppa ja avasin kõik aknad pärani, nagu oleksid need kirikuuksed. Siis võtsin kätte kaks vask-küünlajalga ja istusin avatud aknale, kust vahtisin välja Partsi poole viivale teele. Niipea kui tee käänaku tagant ilmus hobune või ka lihtsalt jalakäija, hüppasin minagi aknalt ja hakkasin küünlajalgadega "kella lööma". Kõlas ilusasti, nagu kirikukell."

Ümbruskonna inimesed, kes Joh. Käisiga koos õppinud ja hiljem Mammastes, köstriks, mäletavad teda kui õige elavaloomulist, "väga hää pääga" poissi. Juba 6-aastaselt olevat ta läinud "opetaja" (pastori) ette ja oma raamatust soravalt lugenud. Kõik 15 nõutavat kirikulaulu, mis tollal talve jooksul pidi selgeks õppima, olnud "selged nagu vesi". Et aga poiss teistest oma arengult ja teadmistelt üle ulatus, ei olevat mõned kaasõpilased teda hästi sallinud.

1894.a. vallandati isa Peeter Käis koolide inspektori Luige poolt Rosma koolmeistri kohalt, sest et P. Käis ei osanud küllaldaselt vene keelt, mis aga venestuse tõttu oli nõutav. (Vrdl. August Kitzbergi venna Jaani vallandamisega samal põhjusel - vt. "Tuuletallaja.") "Siis olevat väike (9-aastane) Juku südilt isa kaitseks välja astunud ja inspektorile silmade välkudes kõik oma vene keele sõnavara ette ladunud." ("Teated" - 1935).

Muidugi jäi seegikord väikese õigusenõudja argumentid^{ka isa} toogikord "kõrge" ülemuse poolt tähele panemata: isa pidi ikkagi koolitööst loobuma. Ta läks ajutiselt oma tädimehe Plaado poole "pooleterameheks" samas Rosmal, ja Jukulgi tuli hakata suvel karjapoisiks.

Õppimine Rosmal jätkus siiski ka pärast isa koolitööst lahkumist. - "Isa järeltulijale-õpetajale / Joosep Tobrele/ olevat ta küll kõik ülesanded väga hästi vastanud, kuid pole seejuures saanud siiski unustada põlastust, mille isa ülekohtune vallandamine oli esile kutsunud." (Vt. "Teated" - 1935).

Pärast külakooli lõpetamist tekkis Johannesel ligemale 3-aastane paus kooliõppimises, sest et nii noorelt kihelkonnakooli veel vastu ei võetud.

"Need aastad möödusid üksluiselt, hallilt: suvel karjas, talvel tegevuseta kodus. Raamatud, niipalju kui neid kodus leidis, olid juba mitmel korral läbi loetud."

1896.a. kolis Käside pere Rosmalt Saarjärvele, Tromsi tallu.

"Uude kohta asumine ei toonud minu ellu suuremat muudatust. Kuid talvelõbusid oli sääli vähem. Kodu ümbrus oli lage, tasane, liumäge ei olnud kuskil. Ka tiiki ega jõge polnud lähedal, nii et ka uisutada ei saanud. Ainult mõnikord suurema sula puhul kogunes niidule madalamaise kohtadesse vett, mis külma tule^{ks} väikeseks jääväljaks muutus. Siis tõin välja omatehtud (õigemini venna tehtud) "vissraua" - puuklotsi temasse kinnitatud raudliistude ja aukudega nõõri jaoks, - sidusin ta parema jala külge ja algasin omapärast "kiiruisutamist" ühel jalal, andes hoogu teise jalaga. Aga seegi oli suur lõbu, mida sain harva maitsta."

4. Köstrikoolis

Pärast paariaastast vaheega jätkas Joh. Käis ^{1897.a. sügisel} õppimist Põlva köstrikoolis, mis asus tol ajal köstri talus Mammaste külas. Sinna sai käia kodust, üle Visse, mööda isa päritolukohast, oma 7 kilomeetrit.

Köstrikoolimälestustest märgib Joh. Käis ise muuseas järgmist:

"Olin nooremaid ja väiksemaid poisse oma klassis (2.kl.), enamik olid minust tublisti vanemad ja suuremad.

Uustulnukate suhtes kehtisid traditsiooniliselt kindlad kombed ja nõuded: neid võidi "õpetuseks" kõrvast kiskuda, vastu juuksekarvu "silitada", me pidime neid teenima."

Köstrikoolist jäi pärastisele koolimehele meelde mitmeid juhtumeid koolikaaslaste ülekohtust ja muust. Oma memuaarilises kirjutuses jutustab ta muuseas näiteks, kuidas kord kallanud poisid ahjus tule süütamiseks õli tulle, kusjuures leek tõusnud lakke. Siis hüüdnud väike ehmunud Juku:

"Mis nüüd saab, koolimaja põleb maha! Kus me homme õppida saame?"

Köstrikooli ümbrusest lausub ta muu hulgas, et:

"Mammaste ümbrus on sama ilus nagu Põlvas ja Rosmal: asetseb ju Mammaste samuti Põlva jõe oru ääres." Seal oli ka rohkem vaheldust ja nooruslikke lõbusid. Kooli iseloomustab J. Käis järgmiselt:

"Käisin kihelkonnakoolis ajal, mil venestamine oli täies hoos. Seepärast pidime õige palju juba vene keeles õppima, sest ainult eesti keelt ja usuõpetust võis emakeeles õpetada. Vene keele oskus oli aga puudulik, mispärast õppepala ajaloo, maateaduses, loodusõpetuses tuli lihtsalt pähe tuupida. Huvi niisuguse õpetuse vastu ei võinud kuigi suur olla. Ja kui veel sellest mõelda, et terve nädal elati kuiva

leiva ja lihaga, et vaba aega päeva jooksul oli hoopis vähe ja et juba kell 5 hommikul voodist välja aeti, - siis võib mõista, missuguse igatsusega me, kes elasime internaadis, ootasime laupäeva, et koju pääseda. Kodus ei saanud küll rohkem aega olla, kui pühapäeva homminikuni, sest ühes kirikulistega tuli jälle tagasi sõita. Kui kodused kiriku juurest ära sõitsid, valdas mind nukrus, sest tuli jälle Mammastesse minna nädalasele orjusele. Ja sageli tunnis istudeski vaatasin kojuigatsusega klassiaknast, kust oli näha Põlvat ja veelgi kaugemale, kodu poole. Polnud küll koduski suuri rõõme oodata, aga vabamana tundsin end sääl. - Jah, raske oli lastele köstrikoollielu."

5. Võru linnakooli

13-aastasena seoritas Joh.Käis aastal 1899 Mammastes köstri-kooli lõpueksami. Kuigi veel lapsena, näib et siiski siia lõppeski J.Käisi elus esimene järk - lapsepõlv, ja ühtlasi ka esimene etapp teel haridusele. Olles veel nõutavast noorem, õnnestus Joh. Käisil alles järgmisel aastal, s.o. 1900.a. linna edasi õppima pääseda. - Samas majas, kus paarkümmend aastat hiljem asus Võru Õpetajateseminar ja kus küpses olulisem osa Joh.Käisi elutöö viljast, asus too-kord Võru linnakool, kus ta õppis kuni 1903. aastani.

/ Selle ja järgneva ajajärgu kohta (aa. 1900-1920) on Joh. Käis andnud kokkuvõtliku autobiograafilise ülevaate ajakirjas "Nõuk. Kool" - nr. 12, 1945./

Võru linnakooli iseloomustab ta kui "kehvikute ülikooli," mille erilaadsuseks oli see, et see koolitüüp ei olnud seotud ühegi eelneva kooliastmega ega avanud teed ühessegi järgmise astme kooli (tüüpiliselt iseloomustav nähtus tsaari-Venemaa koolisüsteemile). Ametlikult ei õpetatud ses koolis ühtegi võõrkeelt.

Siiski oli seal "tüsedaid õppejõude, kes tundsid hästi oma ainet ja metoodikat ning kes püüdsid ka õpilasi ergutada iseseisvale tööle." "Tavaliselt siirdusid linnakooli õppimishimulised noored - väikepõllupidajate, tööliste, käsitööliste ja väikeste ametnike lapsed." Ei puudunud ka õpilaste omaalgatuslikud huviharrastused; nii näiteks harrastati kirjandust õpilaste "põrandaaluses" ringis.

Ka Võru linnakoolis oli Joh.Käis teistest noorem ning ka lõpetas linnakooli teistest varem - 17-aastasena (1903.a.).

6. Kuhu edasi minna ?

Nüüd tekkis päevakorraale probleem - kuhu edasi minna? Selle kohta kirjutab ta ise:

"Minu ideaal oli - linnakooliõpetaja. Järelikult oli tarvis õpetajate instituuti pääseda. Katsusin saada Riia õpperingkonna stipendiumi Peterburi õpetajateinstituudis, kuid seda minule kui "muulasele" ei antud. Lootsin siiski, et saan stipendiumi hea õppimise puhul, ja,

laenanud paarsada rubla, sõitsin eksamile."

70-st kandidaadist tuli Joh. Käis võistluseksamitel esimesele kohale. Kuigi ta lootis, et poole aasta pärast, kuniks tuli laenatud rahaga läbi ajada, saab ta "kroonu" ülalpidamise. Kuid siiski - väga heast tunnistusest hoolimata - ei määratud talle stipendiumi, ja nii pidi noor edasipüüdja veel õppeaasta keskel instituudist lahku-
ma. Ta sõitis Pihkva, kus sooritas sealse gümnaasiumi juures kreis-
kooliõpetaja kutse ning asus 1903/1904. õppeaastaks oma esimesele
õpetajakohale - Lätis, Lemsalu linnakoolis (1904-1906).
Koolitöö kõrval õppis Joh. Käis eksternina edasi ja lõpetas 1904.a. Peterburi õpetajateinstituudi, saavutades nii ikkagi oma seatud eesmärgi.

7. Pedagoogilise töö edu algus

Lemsalule järgnes õpetajatöökoht Volmari linnakoolis (1906 - 1911), kus Joh. Käis hakkas järjekindlamalt harrastama loodustea-
dusi. - "Korraldasin suure innuga õppekäike ja -reise, mis ka õpilaste
kaasa kiskusid. Nad kogusid suurepäraseid herbaariume, toimetasid
fenoloogilisi ja meteoroloogilisi vaatlusi."

1911.a. Riias korraldatud koolinäitusel paistsid Joh. Käisi
õpilaste tööd loodusõpetuse alalt silma, mille tulemusel kutsuti ta
Riia Aleksandri Gümnaasiumi õpetajaks / mainitud güm. direktor
Dejatin oli eelmainitud koolinäituse juhtiv korraldaja /, kus ta töö-
tas aastatel 1912 - 1917.

"Töö Aleksandri gümnaasiumis oli minule väga meeldiv ja huvi-
tav", kirjutab Joh. Käis ise. "Direktor, ise ka loodusteadlane, toe-
tas kõiki minu algatusi ja üritusi looduslookabineti ja -klassi kor-
raldamisel, nii et peagi oli meie loodusõpetuse ala eeskujulikus sei-
sundis. See oli küll esimene juhus tervel Venemaal, et meil oli juba
1912. aastal looduslooklassis ka kino ja sageli otse õppetundides
vaatasime teaduslikke filme, mida Riias oli küllaldaselt saadaval."

1913.a. Tiflisis peetud Ülevenemaalisel Loodusteadlaste XIII
Kongressil osutus Käisi sõnavõtt kino rakendamisest loodusloo õpe-
tamisel undiseks. *Oma meenutustele tugunevõttes Riias kirjutas J. Käis:*

"See ettevõtte oli ka üllatuseks Riia pedagoogilises maailmas,
sest õpilaste valmistatud katseriistu, herbaariume, bioloogilisi
tabeleid jne. oli töepoolest rohkesti ja kõik olid väliselt hästi
tehtud. Materjale kogusime rohkearvuliselt ekskursioonidel Riia lähe-
masse ja kaugemasse ümbrusse."

Samal aastal (1913) ilmus trükkis Joh. Käisi esimene töö tee-
mal: "Õpilaste ekskursioonid loodusõpetuse alal."

Nii et - meie tuntud Joh. Käisi poolt elustatud õppetöö korraldamise põhijooni ilmnas juba kümme aastat enne Võru seminari, ja need kujunesid ja süvenesid pidevalt teadliku järjekindlusega edasi.

Õpetajatöö kõrval õppis Joh. Käis Riia polütehnikumi keemiaosakonnas vabakuulajana ja tegutses alates 1914. aastast Riia pedagoogilise muuseumi kohaliku sektsiooni juhatajana.

Esimese maailmasõja puhkemise tõttu evakueerus Riia Aleksandri Gümnaasium 1915. aastal Võrru, kus püsis kaks aastat. Õppevahendeid saadi vähe kaasa võtta ja ka õpilasi jäi vähe järele, nii et õppetöö muutus poolikuks. Ka juba sel Võru perioodil võttis Käis elavalt osa õpetajate edasiharimistöö organiseerimisest: 1916. a. suvel korraldati õpetajate kursused, kus Joh. Käis juhatas loodusõpetuse osa. Korraldati õppekäike, valmistati mitmesuguseid õppevahendeid ja -kogusid. Kursuste "päeviku" nime all paljundati loengute kokkuvõtteid. Kursuse lõpul korraldati näitus ja kooli direktori algatusel saadeti paremaid eksponaate isegi Peterburi.

1916 - 17. a. õppis Joh. Käis eksternina Peterburi ülikoolis ja lõpetas selle loodusteaduskonna 1917. a., valides diplomitöö teemaks: "Taimetühiskonnad Võru järvedes." *Lõpudiplom saad võtta*

ko. juunis 1918. a.

8. Venemaale

Koos Riia Aleksandri Gümnaasiumiga siirdus Joh. Käis 1917. a. süda-Venemaale - Pensa kubermangu, Saranski linna. Sealt siirdus ta Oktoobrirevolutsiooni päeval (7. nov. 1917, vana kal. j. 24. okt.) Vologdasse, kuhu oli valitud sealse õpetajate instituudi õppejõuks (1917-1919) ja aasta hiljem sama instituudi direktoriks (1918-1919).

Siitpeale, peaks märkima, algas Käisi tegevus õpetajate ettevalmistusasutuse juhatajana. Hakkab kujunema Käisi elutöö viljakas sisu. Juba Vologdas tuli tal toimida teerajajana, kuna kindlad õppeplaanid puudusid, puudusid ka vajalikud sisseseaded ning õppejõudude koosseis oli ebaühtlane. Seepärast ei sidunud too õppeasutus Joh. Käisi, ja ta lahkus sealt.

Aastal 1919 siirdus Käis Vologdast Pihkva Rahvahariduse Instituudi lektori kohale, täites seal rööbiti sellega ka kohaliku haridusinstruktori kohuseid õpetajate ettevalmistamise alal. Ka Pihkvas, nagu varem Võrus ja Vologdas, jätkusid õpetajate kursused Joh. Käisi juhtimisel.

1920. aastal pöördus Joh. Käis optandina jälle tagasi Eestisse. Ta kutsuti tolleaegse haridusministeeriumi teenistusse. Teenistuse vormistamise asjaoludel oli ta algul nimeliselt ka Haapsalu seminari esimeseks direktoriks, kus ta tegelikult siiski tegev ei olnud. Novembris määrati ta aga riigikoolinõuniku kohale, millisel kohal olles koostas ta ka esimesed eesti algkoolide õppekavad, andes seega juba olulise panuse meie oma kooli ehitamisel.

Oma ametikohal tuli Käisil uurida ka mõnesuguseid väärnähtusi, näiteks õpilaste tagakiusamist ühes Tallinna keskkoolis, mille tagajärjel koolide direktorid Bauer ja Kann said ametliku noomituse. Sellest tekkinud konflikt mainitud koolitegelastega ajendas ühtlasi Joh. Käisi lahkumist ministeeriumi teenistusest.

10. Võru seminari direktoriks

Kui 1921. a. avati Võru Õpetajateseminar, avaldas Joh. Käis soovi tema määramiseks uue seminari direktori kohale. Asja haridusministriks tõusnud H. Bauer olnud sellega meeleldi nõus, öeldes:

"Olgu Käis kas või Caesariks Võrus, ainult et temast Tallinnas lahti saada!"

Üks ring Joh. Käisi elus oli täis saanud: pärast 18 aasta möödumist ajast, mil ta oli ise jätnud koolipingi Võru linnakoolis (samamajas, kus avati ja töötas Võru seminar), pöördus ta sinna - meie tuttavasse Valgesse Majja - jälle tagasi. Seekord aga kooli juhina, direktorina. Siitpeale algas huvitavam peatükk Joh. Käisi elus ja tegevuses, mis ühtlasi pole jäänud tähtsusetuks ka Eesti üldises kooliajaloos. Oleme olnud selle elu ja töö kaasosalisteks ja tunnistajateks. Oleme kaasa elanud sealsetele loomisrõõmudele, kuid ka hiljem osaks saanud ülekohtukibedustele. Ja kõiges selles oleme harjunud nägema eneste keskel Joh. Käisi - teerajajana, julgustava teenäitajana, tööle virgutajana, õpetajana ja sõbrana.

Siinkohal pole muidugi võimalik Võru seminari arengut ja Joh. Käisi juhtivat osa selles laiahaardelisemalt ja põhjalikumalt analüüsida. Seda mõneti juba mitmete autorite poolt korduvalt tehtud, kuid kindlasti vajab ja väärrib see senisest põhjalikumatki käsitlust. Peale koguteose "Võru õpetajateseminar - tegevus ja uuenduspüüded" (1936) mainigem muude hulgas Rudolf Taba kirjutust ("Teated" - 1935) ja Rudolf Reimani kirjutust "Joh. Käis ja Võru seminar" (ajakirjas "Hõuk. Kool" nr. 12 - 1945). Fikseerigem siingi mõningaid üldjooni.

On säilinud tekst Joh. Käisi kõnest, mis ta pidas Võru seminari avaaktusel 13. märtsil 1921.a. kooli esimesele 43-le õpilasele ja õpetajatele. Pikemas kõnes, mis kannab pealkirja "Meie sihid ja ülesanded", fikseerib Käis tahtsamad aktuaalsed ülesanded, mis seisava ees noorel pedagoogilisel asutusel eesti rahvakooli rajamiseks; leiavad äramärkimist põhimõtted, mis hiljem leiavad edasiarendamist ja süvendamist. Kuid ei jää märkamata ka olevad ja veel eeski seisvad raskused. Suureks tähiseks oli tol korral töökool. Seati eesmärgiks:

"Õpetajate seminaride peale langebki ülesanne ette valmistada õpetajaid nii, et nad töökoolis julgesti töötada suudaksid. Aga tuleb meeles pidada, et ka seminarides on õppejõudude puudus ja ei ole veel loodud küllalt soodsad tingimused tööks töökooli põhimõttel."

Me teame oma mälestustest, kuidas Joh. Käis kõik esinemised olid läbimõeldud, sisukad, uusi sihte selgitavad ja kaasahaaravad, mobiliseerivad. Nii sisaldas mainitu kooli avakõne lähema analüüsiva ülevaate pedagoogika ajaloost ja kaasaegse pedagoogika uuenduspüüetest. Seejuures rõhutas Joh. Käis koolide elu teenivat akuutset ülesannet, eesmärki, millele peaks vööras olema rutiinidesse tardumine:

"Kasvataja ei tohi, kui ta arenemispõhimõttest tahab kinni pidada, dogmade ees kummardada, nagu see enne oli. Ta peab teadma, et kõik ilmas evolutsioneerub - ise inimene, seiskond (ühiskond), kus ta elab, kogu inimkond, loodus areneb, ka kasvataja ei tohi seisaku, soikuse poolehodja olla."

Seda seisakut ja soikust ei ole tähele pannud ka Võru seminari lo-aastase kestuse jooksul, vaid me peame konstateerima tähelepanuväärset edasiminekut kooli arengus. Seejuures ei tarvitseks isegi veelkord mainida seda, et just Joh. Käisi väsimatu töö, tema selge pilk olevate haridusvajaduste mõistmisel ja erakordne orienteerumisvaist maailma parimates pedagoogilistes-metoodilistes suundides, nende kohandamine meie oludesse ja omalt poolt ka uute teede rajamisel oli otsustava tähtsusega. Võru seminari sellisena, nagu teda tunneme, ilma Joh. Käisita vaevalt oleks eksisteerinud. Tema vaieldamatuks teeneks oli see, et Võru Valge Maja sai otsekui mingiks tulekoldeks, mida me tänutundes veel üle aastakümnetegi meenutame.

Võru seminarist sai töökool sõna paremas tähenduses, pedagoogiline taimelava, kus õpiti uut ja paremat tahtma ning selle nimel ka visalt töötama ja võitlema. Pandi liikuma noorte inimeste eneste seesmised jõud, mida paljudel juhtudel hiljemgi mõnesugused aja hallaõõd pole suutnud täiesti lämmatada.

Joh. Käis ise oli initsiaatoriks, kuid oskas seejuures jääda tih-
ti kõrvalseisjaks, andes maksimaalse võimaluse omaalgatusteks ja ise-
tegevuseks. / Sõna "isetegevus" oli tookord hoopis laiemas tähendusega,

kui nüüd, mil selle sõna all mõistetakse vaid mõnesuguseid, eeskätt kunstilisi massiharrastusi. Just nagu teistel aladel polekski omaal- tused mõeldavad. Kuid isetegevus ei tähendanud mitte ainult omaalga- tusi, vaid ka iseseisvat tootamist ^{koostööd mõtte ja tegevuse, nagu praegu} kooli üldise elu ja õpilasharras- tuste oluliseks korraldajaks kujunes Võru seminaris täiesti omalaad- ne õpilaste omavalitsus - ÕPILASPERE kui organisatsioon. Selle kaudu lahendasid õpilased ise ühelt poolt pea kõik kooli kodukoõruga seotud küsimused, teiselt poolt viljeldi aga endise "Võru Seminari Õppiva Noorsoo-Ringi" pärandina mitmekesiseid õpilaste omaharrastusi: töötasid mitmekesised huviringid, anti välja oma perioodikat ("Tõrvik", "Õpi- laspere aastaalbum", seinaleht "Õpilaspere Päevakaja"). Ka peeti järjekindlalt õpilaspere kroonikat, kus fikseeriti kõik sündmused kooli ja õpilaspere elus. (Kahju ainult, et selle kroonika praegune olemasolu on jäänud teadmatuks. Mõnetigi oleks see aidanud tolleaeg- seid tegevusavaldusi mälu elustada.) Vaevalt leidis mingit õpilaste ellu puutuvat küsimust, mida kooli administratsioon oleks lahendanud ilma õpilaste endi või nende esinduse osavõtuta.

+

Uut kooliehitades hoidis Joh. Käis pidevalt kontakti kaasaja parimate pedagoogiliste saavutustega välismaal. Ta luges palju. Jär- jest külastas ta riigi stipendiaadina välismaid ja süvenes sealsetes- se koolialastesse saavutustesse: Berliinis (1926), Austrias (1927), Schweitsis (1928), Londonis (1929).

Kõiki teadlikus koolitöös saavutatud tulemusi, kogetut ja läbi- proovitud püüdis Joh. Käis jagada Eesti laiemale õpetajaskonnaga. Sel- leks kasutas ta nüüd, nagu ka hiljem, kõiki mitmekesiseid avaldus- vorme: koolinäitusi, mis aastast aastasse paelusid laiaade õpetajas- rindkondade huvi, õpetajatepäevi ja kursusi, kus Käis oli ikka nõutud lektoriks, trükisõna, eeskätt ajakirja "Kasvatuse", kuid ka teiste ajalehtede-ajakirjade lehekülgedel. Samuti hakkas Joh. Käis kandma sihikindlalt hoolt pedagoogilis-metoodilise kirjanduse väljaandmise eest. Peale muu ilmus Võru seminari kirjastusel pedag. aastaraamat " Teel töökoolile" (I-VII), millistes käsitleti aktuaalseid ja põhi- misi didaktilis-metoodilisi küsimusi, probleeme.

Kuid, kuigi Võru seminar J.Käisi juhtimisel võitis üldiselt kogu eesti teadlikuma õpetajaskonna poolehoidu ja talle anti isegi valitsusvõimude poolt austav ülesanne esitada Eesti kooli Londonis 1928.a. peetud rahvusvahelisel koolinäitusel, kuigi jah ka naabermaa- de koolitegelased (Soomest, Lätist) tulid Eestisse (eeskätt Võrru), et "Eesti kaudu kaasaja pedagoogika paremate uuenduspüüetega tutvuda," ei jätnud tol ajal võimul olnud reaktsioonilised jõud tegemata kõike selleks, et seminaridele otsa peale teha. Ja Võru seminar, mida ka

"punaseks seminariks" nimetati, oli esimene, milline 1930.a. likvideeriti.

Meie mäletame tolleaegseid meeleolusid ja seda kibestumistunnet, mis valdas kõiki üle Eesti teistesse seminaridesse laiali paisatud õpilasi kui ka verem seminarilõpetanuid. Kooli inventar jagati samuti teiste koolide vahel ja õppejõud arvati "reservi"; seega tuli igaühel hakata uut kohta otsima. J. Käis ise viidi Paldiski gümnaasiumi direktäriks, kus ta töötas ainult ühe õppeaasta (1930/31). Uuest ajutisest kohast kirjutas J. Käis allakirjutanule muide, et -

"... tõesti ei ole surnud see vaim, mis meid (Võrus) kõiki ühendas üheks armsaks pereks ja mis meid juhtis edasi kõrgemale, paremale. Niisugust töötahet ei leidu igal pool, ja ma pean ütleva endagi kohta, et ei ole enam seda sisenist hoogu ja vaimustust, mis otse sundis tööle Võrus. Teen korralikult, mis teha, aga see on siiski nagu tükitöö !" (Paldiski, 26.III 1931).

11. Ped. ühing "Võru Seminar"

Kui Joh. Käis järgmisel aastal (1931) pensionile läks, ei pannud ta siiski veel käsi rüppe, vaid jätkas vägivaldselt katkestatud tööd, ja seda senisest isegi hoopis laiemas ulatuses. Kõigepealt jäi ta tihedasse kontakti end. Võru seminariga perega, kuigi me olime nügu "latse maailma laanen laiali." Ka säilitas J. Käis ise esialgselt oma koduna korteri Võrus (Vabaduse tän. 7). Joh. Käis leidis tuge oma endiste õpilaste algatusest ja lõi omalt poolt kõigiti kaasa Võru seminarilõpetajate ja õppejõudude uueks organiseerimiseks, seekord Pedagoogilise ühingu " Võru Seminar" ümber, milline organisatsioon loodi kohe seminarilõpetamise järel. Igal suvel korraldas ühing kokkutulekuid, peamiselt Võru Valges Majas, ka Põlvas jm.

Need kokkutulekud ei olnud ainult meeleolukaks vahelduseks, vaid alati oli kavas sisukaid loenguid aktuaalsetel pedagoogilistel teemadel, kusjuures Joh. Käis ise esitas alati midagi olulist. Heatuhtluse ja nakatava sõbrana julgustas ta oma seekordseid kaasvõitlejaid kooliuuenduslikule tööle-tegevusele. Ka muil aegadel püsis Võru seminarilõpetajatel pidev kontakt J. Käisiga, eeskätt kirjavahetuse teel. Kunagi ei lasknud Käis oma vastuskirjale kaua oodata; sageli pöördus ta ise mitmesuguste algatustega oma end. õpilaste poole. Sooja südamega võttis J. Käis osa ka iga oma end. õpilase isiklikust elust, tundes rõõmu igast saavutusest ja kurbust iga ebaedu või katsumuse korral, vajaduse korral julgustades, nõu andes.

Oluliseks sidemepidajaks ja ühtlasi avalikuks tribüüniks pedagoogilisel alal oli Ped. üh. "Võru Seminar" häälekandja "Teated" (1932-1940), mille peatoimetajaks oli Joh. Käis. (Mainigem siinkohal

al, et J.Käis jättis ajakirja kaastöölistele peaaegu täieliku vabaduse, avaldades enamasti saadetud kaastöö muutmatult. Nii et igatüüks võis näha trüki vaid oma tööd, mis ei olnudki halvaks kooliks, pigem küll süvendades suuremat vastutustunnet, lastes igatühel ise oma vigadest kogeda ka möödalaskmiste asjatust, et teinekord püüda õigmini ja täpsemalt end väljendada.) Kirjutustes "Teadetes" leiti enamasti ikka õige, eluterve suund ja sisu. Peaasi, et kedagi ei heidutanud mingi "kroonu kriitika", mida põlatsi, nagu möödunud tsaariaegagi, ja kartus määratud joonest kõrvale kalduda. - Olime ju kõik otsijad, vahel jah trotsijadki, tšai. Suur on aga otsijale leidmiserõõm.

Tolle perioodi üheks mainimisväärseks saavutuseks võiks pidada ka koguteose "Võru õpetajateseminar" väljaandmist (1936). Vaevalt on mõnel teisel eesti koolil õnnestunud oma tegevuse ja õppejõududekasvandikkude ja nende töö kohta nii täielikku materjali kokku saada ning raamatukaante vahele korraldada. Kuigi selle töö teoks saamisel rakendus ka paar-kolm teist meie kaasvõitlejat, langes siiski peatöö siingi Joh. Käisi õlule. / Meie tänapäevaseks vajalikuks ülesandeks on mainitud koguteost ajas juurde tulnud materjalidega täiendada, eriti biograafiliste materjalide ning pedagoogiliste teatluste jätkumise osas. Kooliajaloo uurijalegi võiks neis materjalides mõnda huvipakkuvat leida. /

+

Võru ja kodukant Põlva jäid Käisile armastatud peatuskohaks ka siis, kui ta sel perioodil (1932-40) elas Tartus või Tallinnas. Ikka võis teda, eriti suvekuudel, kohata Võrus (Vabaduse tän. 7) aiamajakases mingi käsikirja kallal töötamas.

12. Joh. Käis kogu Eesti õpetajaskonna teenäitajana

Joh. Käisile ei olnud omane piirduda ainult kitsapiirilise tegevusringiga või piiratud ringkonnaga. Tema algatatud kooliuuendusliikumine ise nõudis laiemat pedagoogide ringkonna kaasa tõmbamist, kõigi algatuste ja ürituste ettevalmistamine aga süvenemist, hoolsat tööd. Nii käis elu-tegevus kui põlemine kaheti: seest ja väljastpoolt. Joh. Käis asus elama Tartu, Tähe tän. 77-3. Kuigi ametlikult pensionil-puhkepalgal, tegutses ta üksvahe () "Looduse" kirjastuse poolt välja antud "Eesti Entsüklopeedia" toimetuses. Nii et tolleaaja kohta tähelepanuväärse teatmeteose, esimese eesti entsüklopeedia lehekülgedelt, eriti artiklites loodusteaduste ja pedagoogika alalt, kohtame suures osas J.Käisi hoolika ja asjatundliku töö vilja.

Rida aastaid (193 - 1940) toimis Joh. Käis Eesti Õpetajate Liidu teadusliku sekretärina. Sel kohal töötades kutsus ta ellu ka

sellise vähehaiguse

Õpetajate kooliuuenduslaste rühma ja lõi nende vahelise sidemepidajana ajakirja "Kooliuuenduslane," mille ümber koondus arvukas hulk eesti aktiivsemaid, uuendusmeelseid pedagooge. (Ajakiri ilmus 1934 - 1940, kokku 59 nr-it). Ajakirjas "Kasvatus", mille produktiivsemaks kaastööliseks juba 1920.a-st saadik ja hiljem ka selle ajakirja toimetajaks Joh. Käis oli, avas ta eri rubriigi "Kooliuuendusnurk".

Süsteemaatiliseltselt organiseeris Joh. Käis õpetajate edasiharimiskursusi ja kooliuuenduskursuseid. Õpetajate edasiharimiskursuste materjalid kogus Joh. Käis ja toimetas trükki eriväljaandena "Kokkuvõtteid."

Igal suvel kutsuti Joh. Käisi esinema nii üleriigilistele, maakondlikele kui ka kohalikele õpetajate päevadele, kursustele jne. Korduvalt esines ta eriti Tallinnas ja Tartus, kuid samuti ka Haapsalus, Pärnus, Tapal, Tsirgulinna, Antslas, Viljandis, Paides, Valgas, Põlvas, Võrus, Petseris, Narvas, Rakveres, Emmastes, Kauksil, Vastseliinas, Alatskivil, Sangastes, Ahjal, Kuressaares, Meremäel j.m. Ka Soome kutsuti Joh. Käisi alates 1935.a-st peaaegu igal suvel. Seal esines ta õpetajatele Helsingis, Raumal, Poris, Otavas jm.

Juba neist faktidest nähtub, kui võrd tunnustatuks ja nõutavaks oli saanud Joh. Käis oma tööga laiades õpetajate ringkondades kodu- ja ka välismaal. / Meenub muide üks seik Prahast, kus käesoleva kokkuvõtte koostaja viibis 1944.a. suvel ja külastas koos paari kaaslasepedagoogiga sealset pedagoogilist muuseumi. Muuseumi direktor, kuulus meie omavahelist eestikeelset juttu, tundis meie ~~väga~~ kui mittesakslaste vastu huvi, algatas meiega vestlust ja lubas meil ka muuseumi fondidesse pilku heita. Vaadeldes kogu maailmast kogutud aabitsate kogu, silmasime teiste hulgas ka Joh. Käisi "Esimesi vagusid". Sel puhul tähendas tsehhist direktor, et ta Eestist õieti teisi nimesid peale Käisi ei tea, kuid viimasest kui uuenduspäedagoogika eestvõitlejast on ta siiski üht-teist kuulnud ja teda heast küljest tundma õppinud. /

Peale trükisõna ja loengutel-kursustel esinemiste kasutas Joh. Käis ka esinemist raadios. Eriti tihe oli tal isiklik kontakt arvukate õpetajatega. Seejuures on üldtuntud tema täpsus ja korrektsus, sest kunagi, kui pöörduti tema poole, ei lasknud ta vastust kaua oodata, alati selgitas ta tekkinud küsimusi täpselt ja põhjalikult. Sama täpsus ja korrektsus avaldus tema kirjanduslikus tegevuses, kusjuures ta ei armastanud end kunagi "võõraste sulgedega" ehtida, vaid näitas alati allika, kust ta ühe või teise mõtte oli võtnud.

Põhjapaneva tähtsusega oli Käisi enese kirjutatud ja toimetatud rikkaliku pedagoogilise kirjanduse väljaandmine. Liialduseta võime öelda, et noil aastatel oli Joh. Käis Eesti kõige produktiivsemaks koolikirjanduse autoriks, keda *pole* tänaseni ses asias ületatud.

Lisaks juba Võru seminari päevil ilmunule, kusjuures mainigem veel-
kord 7 köidet aastaraamatut "Teel töökoolile" ja ka koos Paul Hin-
noviga koostatud "Pestalozzi elukäik ja ilmavaade" (1927) ning
"Loodussõbra vaatlusvihikud" (I - IV), "Loodusõpetus algkoolis"
(I - III), ilmus nüüd terve rida uusi teoseid.

Ped. ühingu "Võru Seminar" väljaandena ilmus 1935.a. " Teel
töökoolile" sarja 7. köitena J. Käisi uuenduspüüdeid kokkuvõttev
raamat "Isetegevus ja individuaalne tööviis."

Ulatuslikuks teoseks ja vajalikuks praktiliseks käsiraamatuks,
eriti tarvilikuks töökorralduse juhendajaks töös liitklassidega kuja
nes ^{enamasti} J. Käisi kirjutatud ja toimetatud käsiraamatute sari "Uusi teid
algõpetuses" (1933 - 1936) koos väga arvukate lisadega. See suur-
teos sai teoks küll paljude teiste autorite kaastöögi tõttu, kuid
kolossaalne oli Joh. Käisi töö kõige selle tervikliku süsteemi pla-
neerijana, suunitlejana ja teekstegijana.

" Uusi teid " on eesti keeles esimene teos, mis käsitleb koo-
litöö teooriat ja praktikat süstemaatiliselt, esimesest viimase õppe-
aastani algkoolis." (Väljaande tutvustusprospekt, 1935.a.).

13. Uus ajajärk

meil üldse ja Joh. Käisi elus ja töös algas 1940. aastal, mil Eesti
liitus Nõukogude Liiduga. Algas uue, nõukoguliku kooli ülesehitamine
meil.

Joh. Käis kutsuti tookordse hariduse rahvakomissariaadi teenis-
tusse, toimetama ajakirja " Nõukogude Kool". Ajakirja toimetamise
töö kõrval oli ta ühtlasi asendamatuks tööjõuks õppekavade koosta-
misel ja õpikute ettevalmistamisel. Sellisena nägin teda tihti Tõnis-
mäel, hariduse rahvakomissariaadi tänavapoolse rohelise maja "veran-
datoas," kus oli ^{aga} seekord tema töökoht. Tookordne periood oli aga
lühikene ja lõppes Hitleri vägede salakavala kallaletungiga Nõuk.
Liidule ja Eestisse tungimisega 1941.a. suvel.

14. Hitlerliku okupatsiooni varjutuses

Kui algas hitlerliku Saksamaa armee sissetung Eestisse, siir-
dus Joh. Käis Tartusse ja sealt jälle oma tuttavasse kodupaika Põl-
vasse, kus asus oma venna ^{vanaradi} Juurde Tromsile, kodukohta, mis seisis
talle ^{alati} südame lähedal. Omaksed jutustavad, kuidas Joh. Käis
jalgi Tartust Tromsile tulnud. See oli 1941.a. augustis.

Ühel käigul Põlvasse arreteeriti ta seal ja saadeti vangina
Võrru. See oli rängem ajajärk Joh. Käisi elus. Pikki kuid pidi ta
viibima teadmatuses teda ootava saatuse suhtes. Mahalaskmised olid
ju tollal tavaliseks nähtuseks, küsimata põhjendustest. - Võime kuj-

jutleda vangielu tolles ahistavas olukorras, kusjuures suuremaks vahelduseks ja sündmuseks oli saada mõnda napisõnalist kirjakest vennalt või pakikest hädavajalikumaga elu sees hoidmiseks. Võime arvata, et suurimaks puuduseks oli talle sunnitud eemalolek loovast loovast tööst. Siiski ei jätnud ta kasutamata võimalust, et mõnda raamatut vangla raamatukogust lugeda.

1942.a. veebruaris toimunud kohtuprotsessil määrati Joh. Käisile karistuseks 6 kuud vangistust, milline aeg oli eeluurimisvangistusena kaetud.

Omaksed mäletavad Joh. Käisi pärast $\frac{1}{2}$ -aastast vanglaelu koju naasnuna. Siis, muide, oli ta ka suitsetanud, mida ta teatavasti pole teinud ei varem ega ka hiljem kunagi. Kuigi Joh. Käis ei kurtanud oma kannatuste üle, on ilmne, et see ränk aeg ei möödunud jälgi jätmata. Ülejäänud okupatsiooniaja veetis Joh. Käis vaheldumisi Tartus ja Tromsil. Nagu mäletan ta tolleaegsetest kirjadest ja hilisematest vestlustest, töötas ta tol ajal ka põllutööl, et eluhoiuks hädavajalikke toiduaineid saada. Vabal ajal armastas ta jalutada ümbruskonna looduses ja teha loodusevaatlusi. Kogu aeg oli ta aga politseivalve all.

15. Uute teoste valmimine

Kuid selgi ängistaval ajal ei saanud Joh. Käis olla ilma talle nii vajalikuks saanud pedagoogilise ^{kirjandusliku} tööta. Tal oli nüüd aega lugeda, mõelda ning oma elutöö viljana didaktika põhinõudeid süsteemi korraldada ja kirja panna. Sel ajal valmis Joh. Käisil üle 1000 lehekülje paksune käsikiri teosele "ÕPETUSE ALUSED JA TEED". Teos koosneb kahest osast: I. "Didaktika" (umbes 30 trükipoognat) ja II. "Pedagoogika klassikuid ja nende töid didaktika alalt" (umbes 25 trükipoognat). Kui käsikirja esimeses osas annab autor põhjaliku ülevaate didaktika avaldusvormidest ja mitmesugustest probleemidest, vaadeldes neid eriti kaasaja koolide vajaduse seisukohalt, siis teises osas annab ta sisuka ülevaate pedagoogika ajaloost ning valgustab kujukalt pedagoogilise mõtte arengu teed, käsitledes seda seoses pedagoogika klassikutega: Komenski (Comenius), Basedow, Pestalozzi, Herbart, Diesterweg, Ušinski ja Kerschensteiner. Lisaks on teoses toodud üksikasjaline ülevaade eestikeelsest didaktilis-metoodilisest kirjandusest.

Pärast autori surma toimetasi kadunu sõbrad käsikirja Tartusse, Kreutzwaldi-nimeliise Eesti Kirjandusmuuseumi hoiule. Käsikirjas on mõned lüngad: puuduvad mõned leheküljed, kuid need on loodetavasti kõrvaldatavad. Kord peaks leiduma siiski võimalus selle, meie pedagoogidele nii vajaliku teose trükiski ilmuniseks.

Enne Joh. Käisi vastu suunatud kallaletungi hindasid mitmed eriteadlased, kes olid käsikirjaga tutvunud, seda väga heaks ja vajalikuks. Mag. Aleksander Elango näiteks nimetas seda "tõeliseks eesti didacticae magnaks". Mag. ^{Alis} A. Aret iseloomustab teost kui teretulnut, milles Käis "võtab süsteemiks kokku oma elutöö õpetuse küsimuste uurimisel."

Koguni tolleaegne Tartu ülikooli pedagoogika ja metoodika kateedri juhataja A. Pint, kes hiljem, 1946.a. algatas mingi "aktsioonina" hävitavat kallaletungi Joh. Käisile, kirjutas oma kirjas teose autorile, olles selle sisukorraga tutvunud, järgmist:

"Teie poolt saadetud "Didaktika" sisukord jätab tervikuna väga häa mulje. Sellise teose järgi on terav tarvidus, kuna seda vajavad kõik haridusalal töötajad Üldiselt ma rõhutan veel kord, et Teie "Didaktika" kava on väga asjatundlikult koostatud ja võib juba ette ütelda, et teos leiab kogu õpetajaskonna ja muude haridustegelaste poolt sooja vastuvõttu." (A. Pint, Tartu, 11. dets. 1945).

+

Ka alustas Joh. Käis juba tollel perioodil oma teise ulatusliku teose koostamist, milles ta võttis kokku oma suurepärased kogemused loodusõpetuse metoodika alal. Selleks teoseks oli "Loodusõpetuse metoodika". Käsikirja viimistles autor hiljem ja see sai trükiküpseks küll alles 1949. ja 1950.a. Teose käsikiri sisaldab kokku 309 masinakirjalehekülge. Ka see väärtuslik, tegelikele õpetajatele väga vajalik teos on seni jäänud avaldamata ning asub koos muude Joh. Käisi järelejäänud materjalidega Tartus, Eesti Kirjanduse Muuseumis.

+

16. Viimane suur üldine austamine ja tunnustus

Pärast seda, kui 1944.a. sügisel taastati Eestis Nõukogude võim, algas Joh. Käisi elus väliselt uus, tõusuteed töötav ajastu. Uuesti kutsuti ta hariduse rahvakomissariaadi teenistusse Tallinna, kus ta oli vormistatud mingi inspektori ametikohale, tegelikult aga töötas ministeeriumi metoodilise sektori juhatajana. Ka see, õieti viimane ajajärk Joh. Käisi elus oli samuti töörohke, nagu olid olnud kõik aastad varasest lapseeast alates. Täis tuttavat loomingulist indu, töötas ta oma töötoas Tõnismäel (ministeeriumi peahoonesse sisene misel esimeses koridorid teine uks paremale, enne valvelaumi jõudmist). ⁴Elas Joh. Käis tollal Lomonossovi tänaval, ^{m. 13. korrus} tuletorjemaja kõrval asuval nn. "kindralite maja" kolmanda korruse ühes väikeses toakeses. ^{Korter 33.} Usinas töös möödusid ta päevad: toimetustöö, oma artiklite kirjutamine, tõlketöö, retsensioonide kirjutamine, õpikute koostamise juhendamine, mitmete õigekeelsusküsimuste lahendamine jne., jne. Alati oli päeva-

Ametlikult poolt anti 1945.a. juulis Joh. Käisile ^{palk} teenelise õpetaja austa nimetus ja talle määrati personaalpensioon (1400 rbl. kuus).

+

Tähelepanu äratas Joh. Käisi pedagoogiliste tödest valimiku ilmumine (1945) mag. Aulis Areti toimetatuna pealkirjaga "Valitud tööd", kusjuures toimetaja raamatu eessõnas andis omalt poolt autorile ja ta tööle suure tunnustuse. Väljaande lõpus tuuakse ära Joh. Käisi tödest ja pedagoogikaalastest esinemistest üksikasjaline loetelu. Tunnustav sissejuhatus väljaande alguses sai muide ^{hiljem} komistuskiviks ka selle kirjutajale.

17. Joh. Käis kuulutatakse "pedoloogiks" ja "kodanlikuks natsionalistiks" - "eesti rahva kurjemaks vaenlaseks"

Ometi just siitsamast saab alguse suurim mahategemise aktsioon, mille osaliseks Joh. Käis oma elu ajal kunagi oli sattunud. Väliselt võib sellele aktsioonile viia ühendusse hiljem taunitud "isikukultuse" ajastu kahjulike kõrvalnähtustega. See "puhastustöö" ideoloogilisel rindel sai alguse 1946.a. 14. augusti otsusest ühenduses ajakirjadega "Zvezda" ja "Leningrad," mille järel asuti otsima ja "paljastama" "kahjulikke elemente" kõikjal, muidugi ka meil. Me mäletame, kuidas siis mõnedki vastutava kohal olnud ühiskonnategelased kõrvaldati, kirjanikest Er. Tuglas, Joh. Semper jt. said "rahvavaenlased", kes pandi "üldise põlu" alla. Teadusmeestest kadus näiteks areenilt ajaloolane Hans Kruus. "Rahvavaenlasteks" said samuti heliloojad Tuudur Vettik, Alfred Karindi, Riho Päta jt.

Pedagoogilises elus nähtavasti ei hakanud silmapaistvamana silma kedagi peale Joh. Käisi, kes kuulutati ^{muud} "pedoloogiks" (millise sõna tähendus küll isegi selle tarvitajatele selgusetuks jäi) ning tema tööd "igandlikuks".

"Rahva Hääles" nr. 256, 30. okt. 1946 ilmunud juhtkirjas "Teravamad bolševistlikku printsipiaalsust kasvatus- ja õppetöös" mõisteti hukka Joh. Käisi "Valitud tööde" väljaandmine, sest et tema poolt üritatav "Lääne-Euroopa pedagoogide katsetuste Eesti oludesse ümberistutamine" ei olevat mingiks teeneks nõukogude pedagoogikale. Pikema mahategeva kirjutise Joh. Käisi vastu avaldas "Rahva Hääles" eespool mainitud A. Pint.

On mitmeti iseloomustav Joh. Käisile, et tema selgi korral end lööduks ei tunnistanud ega patukahetsejana süüdistusi omaks võtma ei rutanud. Seevastu võttis ta end kokku ja koostas pika ning põhjaliku

argumentatsioon

analüüsi talle esitatud süüdistustest ja tegi ka hea nõukogude pedagoogika tundjana selgeks süüdistusmotiivideks kasutatule vastupidist, s.o. kõigi süüdistuste põhjendamatus.

Kuigi "Rahva Hääles" ka osa Käisi analüüsist avaldati, ei võetud sellest siiski midagi kuuldavaks. Seevastu aga avaldas A. Pint koos Max Laossoniga uue pika süüdistava kirjutuse Joh. Käisi pedagoogilise tegevuse kohta, mõistes hukka seda, et Käis end õigustada püüdis, ja nõudsid tema seisukohtade põhjalikku ümberhindamist.

Joh. Käis oli eksinud, ja nimelt selles, et ta oli lootnud küsimuste hindamist sisuliselt. Nüüd sai talle vast eneselegi pikapeale selgeks, et talt ei nõutud ega oodatud mitte oma seisukohtade põhjendamist, küll aga nende mahasalgamist ja patukahetsemist, talle kuuluvast positsioonist Eesti koolielus loobumist. - Korruga kõik maha salata, mille eest kogu eluaeg oli võideldud!

1950.a. aprillis, parajasti Joh. Käisi ametist lahkumise eel, avaldas ajakiri "Eesti Bolševik" nr. 7 juhtkirja "Lõpuni paljastada kodanlikud natsionalistid, eesti rahva kõige kurjemad vaenlased," milles muide mõisteti hukka terve rida meie silmapaistvamaid kultuuri- tegelasi ja pandi ka pahaks, et Joh. Käisile kui "pedoloogia propageerijale" oli antud teenelise õpetaja nimetus, Käisile, kelle õpilastestki mitmed hiljem selle austava nimetuse on saanud.

Siit algas siis Joh. Käisi täielik eemale nihutamine meie koolielu avalikkusest, kuigi eraviisiliselt jäädi ootama Käisilt asjatundlikke retsensioone ilmunud ja ilmuvate õpikute kohta, kuhu ilma temaga rohkesti segavaid vigu sattus. (Küllap oli see Käisi eemalelukkamine *enssi* nii põhjalik, et isegi tänapäeval, mil kirjutatakse aastaarvuna 196..., pole veel sõandatud talle ta õiget kohta meie pedagoogikaelus kätte anda. Võib-olla oodatakse selleks korraldust ülevahtpoolt.)

Kuigi Joh. Käisi kui asendamatu töömee haridusministeeriumis veel salliti (ja vajati!), oli ilmne, et varem olnud loomingutihe, tegevusrohke ning viljakas ajastu Joh. Käisi elus oli möödunud,

18. Lahkumine

1950.a. kevad. Oli see vististi 1. mai, millisest päevast arvates Joh. Käis "omal soovil" haridusministeeriumi teenistusest lahkus.

Kohtasin teda ühel päeval juhuslikult Harju tänaval, kui ta oli juba oma "leivaisadega" hüvasti jättnud ning valmistus Tallinnast lahkuma. Tol ajal oli ta, nagu ikka, lihtsalt riietatud, mingi soome müts peas, kohvrikene käe otsas. Väliseslt ei saanud millestki järeldada, et ta oleks olnud lõõdud. Ikka rahulik, isegi reibas ja optimistlik.

/ Seda seesmist rahulikkust oleme Käisi juures võinud tähele panna ka teistel kriitilistel momentidel. / Ainult seda ütles ta, et - "Nüüd on

mulle paljugi selge, mis varem oli ehk selgusetu. Raske on nimelt inimesel, kes eluaeg on töötanud teistes oludes, end täisväärtislike nõukogude töötajatena maksuma panna."

Tollel meie viimisel kohtamisel möönis Joh. Käis muuseas, et seekord on ta elus "esimene kord, kus tuleb ära sõita, ilma et oleks kaasa võtta mingit poolleliolevat tööd või kavatsust." Ühtlasi vihjas ta tõigale, mingile reeglipärasusele - kokkusattumisele, et ta elus on ikka iga uue aastakümne algus kaasa toonud pöördelisi muudatusi ta elus ja tegevuses. / Jah, eks olegi see nõnda: 1) möödunud sajandi 90-ndad aastad algasid esimeste õpingutega Rosmal ja siis Mammaste köstrikoolis, 2) uus sajand algas köstrikooli lõpetamisega ja Võru linnakooli siirdumisega, ^{inimesed töötajad} 3) 1911. aasta tähistas esimest pedagoogilist edu, mis viis ka koolipõllule Riias, 4) 20-ndad aastad algasid Võru seminari tegevuse algusega ja 5) 30-ndad aastad seminari likvideerimisega ja tööga Eesti Õpetajate Liidus, 6) 40-ndad aastad töid kaasa suure murrangu ning nüüd - 7) 50-ndad aastad - koguni töö põllult lahkumise, esimest kord elus ilma perspektiivideta. / Täitunud oli 47 aastat tööd pedagoogilisel põllul, 50-ndale tähisele aga ei lastud jõuda.

Joh. Käisil ei puudunud ^{siiski} ka seekord oma kavatsused: ta tahtis kõigepealt pisut puhata, matkata, külastada kultuurajaloolisi kohti, millistest mainis ^{näiteks} Mihhailovskojet - Puškini pagenduselukohta. Sügisel tahtis Käis Tallinna tagasi pöörduda, et seal "midagi edasi teha." Ainult tal oli mõre omaette töötamiskoha - eluaseme pärast, sest et mõnesugused lootused sel alal olid tema ütlemist mööda teda petnud, nimelt väljavaade omaette tuba Nõmmel ühes chitamisel olevas majas saada. ^(L. Kallipi arvas, Hiiu L. 101)

Lõpuks üllatas aga ootamatult Joh. Käisi langetatud enese- "lohotus", millist polnud sattunud tema suust kunagi varem kuulma. Nimelt lausus ta, et ta loobub, et ^{ta} "ei jää kauemaks vanadusviletsustes viirelema." Kui pärisin, et mis see siis tähendab, vihjas ta enda surmale, et - "võib ju juhtuda midagi, näiteks rabendus ..."

Meie teekordne käesurve hüvastijätul jäigi viimaks. Sest vaeu kuu aega hiljem juhtuski see, mida Käis ise oli ette aimanud. Ja tal ei tulnudki jääda ootama vaevlemist "vanadusviletsustes".

Joh. Käis suri vaikselt, ette aimamatult 1950.a. juuniku viimase/ päeva/ varahommikul Tromsi talu vanal aidatrepil. - Ring oli täis saanud: oma 65-ndal eluaastal oli ta pärast pikka, tööd-
deküllast teekonda jälle tagasi pöördunud kodukoha metsade, põldude, vete ja mäekinkude vahele, mida ta nüüdki, nagu alati, oli palavast südamest armastanud, nagu oma tööd-kutsumustki. Vabadel tundidel ar-

mastas ta jalutada põlluservadel, seal, kus kasvab üksik haraline jändrik mänd; sageli ulatusid jalutuskäigud Saarjärve kaldale ja Partsi oja äärde. Päevast-päeva jälgis Käis looduse arenemist ja tegi sellest ülestähendusi. Talle meeldis kuulata metsa kohinat, vaadelda-jälgida elu arenemist. Siin, looduse keskel, lakkas ^{hüümisest} ka suure töömehe süda, ~~süda~~, mis ei saanud jääda ükskõikseks ja külmaks ka oma väikese kodumaa saatusele ja käekäigule.

3. juulil 1950.a. saatsid teda ta omaksed ja ümbruskonna elanikud koos (täpselt) 20 end. Võru seminari kasvandikuga Põlva kalmistule. / Selgub, et meid oli kohal ~~siiski~~ esindajaid igast lennust ega puudunud ka õppejõudude esindaja. Emale jäänute hulgas aga leidis neidki, kes "ei julgenud" tulla. / Teel peatus leinarong hetkeks Rosmal - Joh. Käisi sünnimaja ees. Nüüd puhkab ta oma isa-ema ning teiste lähemate omaste keskel. Kuid ikka peame me teda meie kõikkide, kogu meie rahva keskele kuuluvaks.

Mõnedki jäid jah tookord tulemata, sest - mehe surma korral, kes oma elu ajal küll sõna, küll teo ja sulega oli mõndagi hindamisväärsust oma rahva heaks teinud ja veelgi rohkem teha püüdnud, ei leitud trüki-mustas avaldamiseks ~~ainu~~at sõnakestki järelhüüdeks. Ametlikud kõrgused, kus ta tööd oli vajatud ja kasutatud, vaikisid jälgalt. Mõnedki, kes Käisi elades kunagi ei kartnud, "kartsid" aga pärast surma, nagu muis-te, mil surnud vaimudega hirmutati lapsi (küllap jah koguni "peda-googilisel" eesmärgil!); olid ju kaasaegsedki "lapsed" mõnestki "tondi-jutust" niiväga ära kohutatud.

19. Kasvataja kõrgeim tasu

Joh. Käisi kalmule püstitasid ta sõbrad ^{1951.a.} mustast graniidist mälestussamba, mille esikülge ehib kujur J. Raudsepa valmistatud bareljeef Joh. Käisi näo kujutusega. Samba alläärde on raiutud osa ühe lause tekstist kadunu enese sõnadega, mis ta kirjutas tänuavalduseks teda õnnitlenuile tema 50. sünnipäeva puhul 1935.a. See tekst täielikult on järgmine (allakriipsutatud osa leidub sambal):

" Kasvataja kutse ei tööta ei rikkust ega välist sära ning hiilgust. See kõik ei sobigi sinna, kus tööd kannavad õilsad ideed ja tunded - armastus kasvava nooruse ja elu vastu. Kasvataja kõrgeim tasu, mida ei saagi maiste varadega hinnata, on tema püüete teostus kasvandikkude vastuvõtlikus ja tänulikus hinges."

+

Kui nüüd tahaksime Joh. Käisi elutööle veel mingit üldiseleoomus-tust anda, siis muidugi oleks see piiratud ajas ja ruumis raskesti tehtav. Laskem aga jälle iseloomustada tema püüdlusi tal enesel tema enda sõnadega. Oma 60. sünnipäeva aktusel Tallinna Õpetajateseminaris on

J. Käis öelnud muide järgmist:

"... minu kõige armsamad mälestused põlvnevad sellest ajajärgust, kus ma olin ise seminari juht ja noorte õpetajate kasvataja."

+

"Minu elu sisuks on olnud töö, ma olen olnud alati õnnelik, kui ma olen saanud töötada, ja õnnetu, kui mult see võimalus on võetu."

Nende sõnade puhul meenutagem Joh. Käisi surmaeelsete kuudegi kibestunud meeleolusid ja seda, millest ta siis tegelikult ilma jäeti ja mis temalt ära võeti, otsekui ^{amutu} ~~trütsiks~~ pika ja viljaka töö eest rahva uue põlvkonna kasvatamise huvides. Kuigi jah Käis just oli ka samas töötanud, et:

"Niikaua, kuni ma veel püsti seisan, tahan töötada pedagoogilisel alal, olla kasulik Nõukogude Eestile, tema koolile ja noorusele."

("Nõuk. Õpetaja" nr. 51 - 1945).

Mõõngem siin, et need ei olnud sugugi mingiks pidupuhu fraasideks, vaid elutööle tagasivaataja hinges ja südameveres läbituntud pühalikuks tõotuseks.

+

Ka ei tahta uskuda, et see tõeline tunnustus, mille osaliseks Joh. Käis kõigest hoolimata oma eluajal sai, ei olnud sugugi, vähemalt suuremas osas mingiks fraasitamiseks, vaid üsna ja väga siiralt antud aus tunnustus suure ning kasuliku töö eest.

On kogutud ja alles hoitud kõik tervitused ja õnnitlused, samuti ajalehekirjutusi Võru seminari algusest peale kuni viimase juubelinini (1945). Neist näeme, kuidas aastast-aastasse kasvas tõeline poolehoid Joh. Käisile ja tema tööle, ka muutusid sõnad, milledlega pöörduti tema poole, järjest sisukamaks, eriti pärast Võru seminari sulgemist. Neis kirjades pöördutakse Käisi kui oma "vaimse isa" poole, jutustatakse seminarist kui oma "teisest kodust", kuna olid säilinud "mälestused noist häist päevist," mil seal Võru "Valges Majas" asus "tööst helisev suur sepikoda", kus Käis ise "suure vasaraga ees" ja me teised kõik oma "väikeste vasaratega" ka jõudumööda kaasa löime.

Kahel juhul tõsteti Joh. Käisi isik piduliku sündmuse puhul erilise austusega esile, s.o. tema 50. ja 60. sünnipäeval, mil mitte ainult Võru seminari pere, vaid juba kogu laiem Eesti pedagoogide pere teda kui oma "vaimset juhti" tervitas. Sõprade austusest veelgi hinnatavam on see, et Joh. Käisi tööle ei suutnud keelata oma imetlust ja tunnustust needki, kes tõekspidamistes, töös ja võitluses end tema vastasteks pidasid.

20. Joh. Käisi pärandist

Joh. Käis ise on kogunud ja korraldanud ka andmeid oma väga mitmekesise tegevuse ja töö kohta. Need andmed on meile säilinud ja annavad väga iseloomustava ülevaate. Kahju on ainult, et möödunud suure sõja ajal on Joh. Käisi isiklik raamatukogu suures osas hävinud. / Olen võinud olla tunnistajaks, kuidas "kallid naabrid" Tartus Joh. Käisi raamatukoguga on ümber käinud: olen näinud talle Soome sõprade poolt annetatud luksuslikku "Seitsme venna" köidet, mille kaantelt oli ehisnähk maha "nülitud"; ka olen kuulnud, kuidas korteri-naabrid olid Joh. Käisi enese ära olles tema raamatuid ahjukütteks kasutanud (!) /

Paljude teoste koondatult kättesaamise võimaluse puudumine raskendab küll Joh. Käisi mahuka kirjandusliku tegevuse kohta tervikliku ülevaate saamist, nende uurimist. Kuid, kui meie seda kõik ühiselt tahame ja omapoolselt pingutust paljuks ei pane, siis, arvan, võiksime küll kõik puuduvagi kokku koguda, mis Joh. Käis on trükisõnas kas raamatutena, ajakirjade ja ajalehtede artiklitena avaldanud. Säärane Joh. Käisi kõikide tööde kokkukogumine võiks olla meile mitmeti õpetlikki ja kasulik. Suureks abiks seejuures oleks tema enese koostatud täpne bibliograafiline ülevaade, mis on ka tema "Valitud töodes" ära toodud. Samuti võime saada täpse loetelu J.Käisi peetud loengutest ja muudest esinemistest.

Seejuures peab veelkord imetlema seda suurt mitmekülgsust, millega Joh. Käis rakendus meie pedagoogilise elu teenistusele ja une õpetajaskonna kasvatamisele, nii sõnas, teos kui ka kirjas, küll tegelikus koolitöös kui ka selle tulemuste tutvustamisel koolinäitus-
te abil, küll loengute ja kõnedena, kursustel, raadios esinemistena, ekskursioonide korraldamise teel jne., jne. Kuid eriti ajakohane kooli- ja pedagoogilis-metoodilise kirjanduse autorina ja toimetajana, publitsistliku tegevusega ajakirjanduses jne. Ajakirja "Kasvatuse" aastakäigud on täis Joh. Käisi kaastööd, mida leidub samuti rikkalikult teistes ajakirjades-ajalehtedes: "Eesti Kool", "Õpetajate Leht", "Nõuk. Õpetaja", "Nõuk. Kool", "Noorusmaa", "Eesti Kirjandus", "Eesti Loodus", rääkimata meie oma "Teadetest", "Kooliuuenduslahest" jm.

1945.a. on Joh. Käis teinud oma tööst järgmise kokkuvõtte:

1. Referaate õpet. kongressidel, õpet. org. koosolekuil	-141 korda
2. Kursustel esinenud	78 korda, kokku -620 t.
3. Näitlikke tunde	- 32
4. Muud loenguid ja ettekandeid	- 59

5. Kooli- ja pedag. raamatuid kirjutatud ja toimetatud - 75
6. Artikleid ajalehtedes ja ajakirjades - üle 200
7. Toimetanud: "Teated," "Kooliuuenduslane",
"Kasvatus", "Nõuk. Kool", 35 õpperaamatut.

+

Neid andmeid võiks muidugi veel täiendada, eriti Joh. Käisi surmaeelsete aastate osas. Ka ei puuduta see kokkuvõtte tegelikku koolitööd, kirjavahetust ja järekejäänud väärtuslikke käsikirju.

+

On olnud juttu Joh. Käisi pedagoogilise pärandi ümberhindamisest. Küsitakse - kas ja kui võrd sellest on rakendatav ka tänapäeva koolis?

Kui räägitakse ümberhindamisest, siis peaks seda tingima mingi tungiv põhjus, vajadus. Seda vajadust peaks tingima mingi vahepealne oluline edasimineku kooli didaktilistel ja metoodilistel aladel, uutele kõrgematele saavutustele jõudmine. Seda muidugi tahame näha. Või siis peaksid ilmema ümberhinnatavas olulised puudused. Ka veenvat osutamist nendele tahaksime näha-kuulda.

Küsiks in seejuures - kas pedagoogilises elus saabki midagi ainult sellepärast hukka mõista, et see on eksisteerinud enne meid? Pedagoogika aga on teadus, ja selles kehtivad elu evolutsiooniga seotud, kuid põhiliselt suures osas ka jäävad printsiibid, milliseid on märgatud-kogetud ja esile tõstetud juba pedagoogika klassikute poolt. Neid ei saa niisama kergelt kõrvale heita. Pedagoogika tegeleb lapsega ja midagi pedagoogikas kui teaduses ei tohiks olla vastuolus areneva lapse hingeelu ja võimetega. Selle loomäpärase kooskõla poole püüdes ka Joh. Käis oma pedagoogilistes otsingutes ja saavutas tunnustuse just seetõttu, et ta taotluseid olid laste arenguga õiges kooskõlas, mille vajadust on kogetud ka hilisemates otsingutes koolielu tervendamise suunas. Mida rohkem suudame me oma uuenduspüüdeid üldpsühholoogiliselt põhjendada, seda püsivam võib olla meie töö. Säärane püüd ja loogiline põhjendus ei puudu enne kõike ka Joh. Käisi elutöös. Ja selles ongi tema töösaavutuste tugevus ja elulisus, mis-
tõttu kätkeb neis püsiv väärtus.

+

Muidugi ei ole meil põhjust maalida enestele ega teistele Joh. Käisist mingit ideaalkuju, nägemata temas ka ekslikku inimest. Arvan, et peame toimima hoopis vastupidi: mida kauem säilitame Joh. Käisist mälestuse kui reaalsest inimesest, kui töömehest ja visast võitlejast oma sügavate veendumuste nimel, seda reljeefsemam ja elulisemana näeme ka tema pedagoogilist pärandit. Oskame näha selle väärtusi ja märgata ka olevaid lünki. Meile tuleb siin abi, ja seda mitte sugu-

gi mitte negatiivses mõttes, ka ajaperspektiiv. Meie suureks kohustuseks Joh. Käisi õpilastena on tema vaimse pärandi elule vajalikkus näidata ka neile, kes seda unustavad, ja see elava kultuurivarana edasi anda ka tulevastele põlvkondadele.

Kui tahame olla ausad, ei suuda me igal juhul eitada Joh. Käisi suurt, suurepärase loovate võimetega isiksust, kellest kunagi, kui kirjutatakse eesti kooli ajalugu, ei saa niisama vaikides mööduda, kui ei olda kas sihilik või pime.

Palju loodud väärtusi võib jääda küll aastateks unustusse. Suure seesmise pinge ja eruditsiooniga loodud, elu olulisi vajadusi silmas pidava töö vilja olematuks vaikida ei saa, ei tohiks. Tarvis on võidelda selle eest, et rahvale loodud kultuuriväärtused kord jälle sellele rahvale tagasi antakse, lüües sellega paremad võimalused taaste loovate jõudude esiletõusuks. Oli ju ka Joh. Käisi üheks ja peamiseks sihiks noortes aktiivjõudude kasvatamine, igatühe teadlik aktiveerimine, annete esiletõstmine, nende avastamine. Parim mõjutus selleks tulevikuski oleks küll ka minevikku kadunud annete eluvilja õige mõistmine ja tunnustamine. Selles ei saa olla edu, kui võetaks paljudelt esinemisjulgus õigustades hoiakut, et - ei tea mis võib-olla arvatakse, kui arvan teisiti kui on moes.

+

Võime olla paremas mõttes uhked, et meie kodunurga kitsaist oludest tõusnud mees suutis oma töö ja andega anda säärase viljaka vaimse pärandi, mis võiks olla auks koguni suurtele rahvastele (ja nende puhul ehk olekski märksa mõjukamalt esile tõstetud. Ja näib kehtivat siinmaailmas mingi imelik seadus, et - kui oled väikese rahva liige, peab ka suur anne jääma tihti märkamatuks, või lämmatab teda ebaõiglane unustusevaikus. Maailma au näib kuuluvat tihtipeale eeskätt vaid "suurtele" !)

Seda töövilja, mille jättis järele Joh. Käis, võime siiski kõik sügava austusega imetleda, kui oleme vabad eelarvamustest või põhjendamatust argusest. Võime olla siiski uhked, et meil oli au olla tema kasvandikkudeks, õpilasteks ja et tema pidas meid enda sõpradeks ja kaasvõitlejateks.

Olgem siis ja jäägem ^{selles} ka nüüd, mil Joh. Käisi isikust on jäänud meile ainult mälestus! Kuid järele on jäänud ka tema elutöö. Jäägem tema külvatud seemnete ustavateks hoidjateks ja edasikasvatajateks, edasikandjateks uute uudismaaharijate põlvkondadeni !

See peaks olema ka meie kõikide mofaalseks aukohustuseks, tänuavalduseks ka suurele töömehele, sest et -

" Kasvataja kõrgeim tasu on tema püüete teostus kasvandikkude vastuvõtlikus ja tänulikus hinges."

+

Karl Laane.

Järvel

25. juulil 1958. a.